

УДК 811.162.1'23-053.81:316.647.8(=162.1)

СТЕРЕОТИП ПОЛЯКА У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Алла КРАВЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра польської філології,
бул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
тел. (0038 032) 239 47 33, e-mail: allakrawczuk@gmail.com*

У статті подано результати проведеного у Львівському національному університеті імені Івана Франка опитування студентів з метою виявити, яким є сучасний стереотип поляка у мовній свідомості української молоді. Дослідження засвідчило, що в студентському профілі українського стереотипу поляка домінують позитивні риси, а негативні, пов'язані з українсько-польськими конфліктами ХХ ст., займають зовсім незначне місце.

Ключові слова: стереотип, поляк, анкета, мовна свідомість.

Сучасні дослідження національних стереотипів виявляють зміни в баченні різними народами своїх сусідів – як близьких, так і далеких. Вивчення авто- і гетеростереотипів різних народів є особливо цікавим сьогодні, коли на європейській та світовій геополітичній (а отже, й ментальній) карті відбуваються значні зміни. Найпомітнішими ці зміни є серед мешканців країн пострадянського простору, особливо тих, які прагнуть зблизитися з об'єднаною Європою. У нових політико-економічних умовах поволі зникають старі історичні стереотипи сусідніх народів і на їхнє місце приходять нові. Ці процеси, зокрема, добре помітні на прикладі польсько-українських відносин. Як стверджують польські етнолінгвісти, наприкінці ХХ ст. змінився на краще стереотип українців в очах поляків (щоправда, переважно представників молодого покоління). Так, протягом лише десяти років (1990–2000) візію оцінюваного негативно українця-націоналіста змінила візія українця-патріота, вже з позитивною оцінкою; зовсім маргінальним стало традиційне, зумовлене історично, стереотипне бачення поляками українця як “різуна”. Загалом у стереотипізації українців поляками почав переважати описовий і пізнавальний підхід над оцінним. Разом з тим на межі ХХ–ХХІ ст. з'явився “новий синдром українця – базарного торгівця”, який “значною мірою повернув негативні характеристики” [9: 200]¹. Виникли також нові стереотипні риси українця як особи, що приїздить до Польщі на заробітки.

Інакше, ніж колись, бачать сьогодні й українці своїх західних сусідів. Саме українським стереотипам поляка присвячено пропоновану статтю, в якій подано результати проведеного у Львівському національному університеті імені Івана Франка анкетування студентів.

¹ Тут і далі переклад цитат з польської мови українською наш. – А.К.

Метою опитування було виявити особливості одного із сучасних профілів українського стереотипу поляка. Термін “профіль” розуміємо, згідно з концепцією польського мовознавця Є. Бартмінського, як “суб’єктивний варіант базового стереотипу, який виникає і підтримується в обігу завдяки певному індивідуальному або збірному суб’єктові, що здійснює концептуалізацію” [10: 309]. У нашому випадку таким суб’єктом є університетська молодь Західної України, яку представляють студенти Львівського університету. Таким чином, у пропонованому дослідженні здійснено спробу виокремити новий профіль поляка з перспективи молодих українців – репрезентантів академічного середовища.

Виділення нових ознак українського стереотипу поляка вимагає звернення до історичного контексту проблеми і принаймні найзагальнішого окреслення давніх стереотипів поляка в Україні – тих, що закріплені у свідомості представників середнього й старшого покоління.

В історичній перспективі формування українського стереотипу поляка значною мірою було зумовлене політичними чинниками. Складний і часто драматичний досвід спільної історії українців і поляків породив багато взаємної ворожнечі. Польсько-українські суперечки використовували різні політичні сили, які й сприяли формуванню в суспільстві певної візії поляків. Важливим елементом цього процесу була та роль, яку відігравали поляки у формуванні української національної свідомості. У другій половині XIX – на початку XX ст. одним із головних осередків кристалізації національної свідомості українців була Східна Галичина, де поляки й українці жили поряд один з одним. Низка українських дослідників (Іван Лисяк-Рудницький [2], Жан Поль Химка [11], Роман Шпорлюк [15], Андрій Портнов [4]) наголошують, що Польща разом із Росією відіграла для українського національного руху роль своєрідного антипода – такої моделі формування національної свідомості, щодо якої потрібно було продемонструвати свою окремішність. Водночас українці наслідували деякі способи й методи діяльності польських політичних, суспільних та культурних діячів. Наслідком цього стала амбівалентність у ставленні українців до поляків. З одного боку, негативними, наприклад, рисами поляків українці вважали пиху, схильність вихвалитися, нахабство, небажання тяжко працювати. З іншого боку, відзначали й позитивні риси: патріотизм, відвагу, шляхетність у ставленні до жінок та ін. – усе це вважали гідним наслідування. Частина стереотипів поляка виникла як віддзеркалення автостереотипів українця. Збірна самоідентифікація українців визначала “своє” шляхом протиставлення “чужому”. Відомо, що процес посилення позитивного автостереотипу найчастіше відбувається за рахунок маргіналізації чи навіть демонізації “іншого”, “чужого”. Так, майже виключно негативний образ поляка, що спирається на історичний чи суспільно-побутовий досвід минувшини, простежуємо, наприклад, в українських прислів’ях та приказках [14] і традиційній українській народній культурі загалом [5], а також у літературі – переважно в історичних романах та поезії (особливо добре це видно на матеріалі творів, написаних до кінця XIX ст.) [16]. Частина негативних українських стереотипів поляка укріпилася в часи комуністичної влади на Україні. За Радянського Союзу офіційна пропаганда та, наприклад, шкільні навчальні програми були чітко скеровані на засудження “польських панів” періоду I і II Речі Посполитої – часів, коли українські землі більшою або меншою мірою перебували під контролем Польщі. Незважаючи на те, що тодішня політична пропаганда чи офіційна історія наголошувала на негативних рисах тільки частини поляків – а саме шляхти й духовенства, у суспільстві витворювався стереотип поляка як того, хто підкреслює свою вищість над українцями і прагне над ними домінувати². Водночас щоденний досвід уже тоді

² У перше десятиріччя існування незалежної України більшість українських шкільних підручників з історії демонструвала меншу симпатію до поляків і більшу до росіян. Див.: [3].

показував людям порівняно вищий рівень життя та більшу політичну ліберальність у Польщі, ніж на Україні. У 1980–1990 роках українці бачили поляка як особу, що дає собі в житті раду, але водночас є доволі скупкою, прагне до легкого заробітку, не любить важкої (а в розумінні декого – чесною) праці.

Український стереотип поляка почав зазнавати змін в часи незалежної України. Цьому сприяло налагодження і підтримування міждержавних контактів і, ще значнішою мірою, – особистий досвід українців, які відвідували Польщу. Як зазначає польський дослідник польсько-українських стосунків Генрик Петшак, “потрібно визнати, що в дев’яності роки з’явилися ознаки зацікавлення [з українського боку] польськими справами і загальне зростання симпатії до Польщі й поляків. Можна припустити, що це пов’язано із загальною зміною українського політичного курсу і усвідомленням того, що дорога до Європи веде через Польщу” [13: 198].

Сьогоднішні спостереження над поведінкою, життєвими цінностями, симпатіями й антипатіями молодого покоління українців (зокрема, студентства) дають змогу висунути тезу про настання суттєвих змін в українському стереотипі поляка. У ньому все менше місця займають негативи, пов’язані з польсько-українськими конфліктами ХХ ст., а на перший план висуваються позитивні враження від зустрічей із ровесниками з Польщі, від поїздок до цієї країни, від спостережень за європейською політикою сусідньої держави та ін. Так з перспективи українського студента відкривається новий стереотип поляка.

Згідно з методикою досліджень стереотипів, дані про стереотип якоїсь речі, якогось явища чи певної групи людей потрібно шукати передусім у самій структурі мови – у значенні та етимології слова, що називає річ, явище чи групу людей, в аналізі його словотвірних або семантичних дериватів, у фразеологізмах, компонентом яких є це слово, а також у семантичній структурі речень цієї мови. Носіями стереотипних ознак є також прислів’я та приказки, хоча в них закріплені дані переважно про старі стереотипи. Крім того, дані про стереотипні риси якогось предмета, явища чи групи людей можна черпати також із текстів – причому не лише з текстів-кліше (типу анекдотів та ін.), не тільки з фольклору, літератури, публіцистики, а й зі спонтанно продукованих текстів, якщо в них повторюється приписування якоїсь характеристики досліджуваним об’єктам.

При дослідженні стереотипів варто також брати до уваги експериментальні дані. Матеріали, зібрані за допомогою питальників та анкет, особливо придатні для з’ясування того, які нові стереотипи виникають у певному середовищі опитуваних. Різні типи питань анкети скеровані на виявлення тих ознак стереотипу обраного об’єкта, які закріплені не лише в мові, а й у суспільній свідомості.

Анкету для дослідження стереотипу поляка в середовищі західноукраїнської академічної молоді було запропоновано студентам польської філології, міжнародних відносин, а також історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (всього понад 50 опитуваних)³. Анкету укладено на основі тих взірців анкет, які використовує у дослідженні мовних етностереотипів Люблінський науковий етнолінгвістичний осередок під керівництвом професора Є. Бартмінського [8]. Наш варіант анкети містив десять питань відкритого характеру, зокрема:

1. Хто такий поляк?
2. Подайте слова, які Ви (або хтось інший) уживає замість слова *поляк*.
3. Подайте риси, які, на Вашу думку, найкраще характеризують типового поляка (такого, яким він є).

³ Звичайно, самих лише даних анкет, причому проведених на обмеженому просторі та в обмеженій кількості, недостатньо для в міру об’єктивного опису сучасного стереотипу поляка в молодіжному середовищі. Усе ж навіть таке дослідження вступного характеру дає змогу виявити нові тенденції, що призводять до змін традиційного українського стереотипу поляка.

4. Подайте риси, які, на Вашу думку, найкраще характеризують справжнього, зразкового поляка (такого, яким він повинен бути).
5. Закінчіть речення (можна запропонувати кілька варіантів): *Він поляк, але...*
6. Які предмети є характерними для поляка?
7. Допишіть іменники, які поєднуються зі словами: *польський (польська, польське, польські)*.
8. Допишіть дієслова до виразів *як поляк, по-польськи* і поясніть значення утворених (разом з дієсловом) зворотів.
9. Напишіть відомі Вам прислів'я, приказки, усталені звороти, фразеологізми про поляків.
10. Напишіть відомі Вам анекдоти про поляків.

Далі, на підставі аналізу студентських відповідей, зробимо певні узагальнення щодо традицій та новизни в сучасному стереотипному баченні поляка молодими українцями.

Відповіді на запитання “Хто такий поляк?” виявляють, яким чином респонденти розуміють назву поляк і як її категоризують. Ці відповіді є дефініціями назви *поляк*, сконструйованими самими респондентами. Згідно зі словниковими визначеннями, *поляк* – це “народ, який становить основну частину населення Польщі” [1; 7], а отже, в них виступає передусім географічна категоризація поляка (мешканець певної країни)⁴.

У дефініціях респондентів також є **географічна** категоризація: найчастіше (26 разів) українські студенти окреслюють поляка як мешканця певної країни. Крім того, з дефініцій в анкетах впливає **політична** й **національна** категоризація: поляк – це громадянин певної держави (20) і людина польської національності, що має польське походження (18)⁵.

Крім цих трьох основних категоризацій, маємо й інші – наприклад, **мовну**: поляк – це особа, яка розмовляє польською мовою (6). Доволі часто натрапляємо на визначення поляка як **сусіда України**, “нашого (західного) сусіда” (9). Ще одна категоризація поляка пов'язана із **самоідентифікацією**: поляка студенти окреслюють як того, хто відчуває себе поляком, вважає себе поляком (6), наприклад: “Поляк – це людина, яка найчастіше проживає на території Польщі, або – в певних обставинах – поза її межами. Але найважливішим є те, щоб ця людина сама усвідомлювала себе поляком”; “Поляк – це людина, яка вважає себе поляком, необов'язково мати в паспорті запис *поляк* чи народитися на території Польщі.” Зрідка в анкетах простежуємо оцінні судження, як-от: поляк – це “друг України” (студенти пишуть це найчастіше поряд з окресленням “сусід”), а також загальні твердження типу: “це насамперед людина”, “це людина, яка походить від Бога (як і ми всі)”, “це особистість”. У студентських дефініціях натрапляємо також на характеристику поляка як особи, прив'язаної до польської національної символіки: поляк – це “людина, яка шанує білого орла, знає і співає мазурку Домбровського”. Поляк прив'язаний також до польських звичаїв і традицій: “Відрізняється [...] звичаями, кухнею [...] від інших народів”; “Поляки – це люди, які дуже люблять, шанують свою культуру, мову і землю”, а навіть “на всі загальноприйняті назви вигадують власні слова – на *баскетбол* – *koszykówka*”. З дефініцій впливає також, що поляк – це людина релігійна. Це особа, яка мешкає в країні, багатшій від України. Він є доволі багатою людиною, але й ощадливою (“не любить витрачати грошей”). Поляк “не звик працювати на землі, поляка напевно не можна

⁴ Але порівн. в словнику польської мови: *Polak to ktoś, kto pochodzi z Polski* [12] – національна категоризація.

⁵ Порівн., наприклад: “Поляк – це мешканець Польщі, але тільки той, хто має польські корені, тому що переселенців не можна вважати поляками (хіба що тільки офіційно)”; “Поляком може бути також мешканець іншої держави, але той, хто має польські корені”; “Справжнім поляком є тільки та особа, котра має польські корені”.

назвати хліборобом”⁶. Він любить подорожувати світом. Це європеєць. Він підтримує своїх земляків, уболіває за них. Це людина доглянута, акуратна, просто й пристойно вбрана. Він спокійний, приязний, погідний, а також веселий, радісний, з почуттям гумору, любить жартувати, вміє гарно проводити вільний час, з ним можна весело по-розмовляти й піти на пиво⁷.

Другий пункт анкети (Подайте слова, які Ви (або хтось інший) уживає замість слова *поляк*) є питанням про синоніми до слова *поляк*. Ці синоніми доповнюють образ поляка, який сформувався на основі першого питання про дефініцію. Водночас вони частково повторюють ознаки, що вже з’явилися в питанні про дефініцію (наприклад, **політична категоризація**: *громадянин Польщі, громадянин польської держави*; **географічна категоризація**: *мешканець Польщі*; у тому числі **географічне положення** щодо України: *сусід, західний сусід, наш сусід, наш близький сусід*; **національна категоризація**: *особа польської національності*). Знову, як і в дефініціях, маємо у відповідях (тепер уже неодноразово) *європеєць*, а також: *мешканець Центрально-Східної Європи, іноземець*. Емоційне ставлення українців до поляків демонструє наведений у відповідях на зазначене питання зворот: *наш брат*.

Однак найчастішим синонімом слова *поляк* є, згідно з даними анкет, слово *лях* (14). Українські студенти усвідомлюють, що сьогодні це слово на окреслення поляка не вживається, наприклад: “Крім анахронізму *лях*, інших не знаю”; “У літературі я натрапила на слово *ляхи*, хоча не чула його від інших”, або що воно є образливим і його не треба вживати: “Ляхи (але я їх так не називаю)”; “На окреслення поляка я не вживаю жодних інших слів, особливо образливих. Але не заперечую вживання усталеного в українській мові слова *лях* на позначення поляка”. Для молодого покоління, необізнаного з історією і відповідною літературою, слово *лях* як синонім поляка є невідомим⁸. Часто у відповідях на питання про синонім слова *поляк* студенти пишуть: *пшеки* або *пшеки*). Це прізвисько виникло, очевидно, внаслідок того, що українцям польська мова здається надто “шелестливою”, з частим поєднанням звуків [шч]. Непрозору етимологію мають наведені студентами римовані назви-прізвиська зі словом *пшеки*: *Пшеки лелеки, Пшеки лелеки*. Як слово, яке можна вжити замість *поляк*, студенти навели також: *мазур, мазурик, пан*.

Отже, аналіз цієї частини анкети засвідчив, що стереотип поляка, як стереотип близького сусіда, традиційно має негативні риси. Адже в українській мові є прізвиськові назви поляків, які найчастіше мають негативні конотації, а значно рідше – поблагливо-позитивні. Однак коментарі студентів у цій рубриці або спосіб, у який вони вводять “інші” назви поляка, показують: молоде покоління усвідомлює, що ці назви є “негарними” і що їх не варто вживати. Деякі українці вважають, що негативне забарвлення може мати сам етнонім *поляк*, якщо його наголошувати на першому, а не на другому, складі (так висловилося й одна з опитуваних студенток). Напевно, легке негативне забарвлення має слово *поляци* (від пол. *Polacy*), яке іноді вживають українці (зауважимо, що це слово в анкетах не з’явилося жодного разу). Багато студентів, як видно з їхніх анкет, не знають інших назв, які можна вжити замість слова *поляк*. Це може означати, що вони не мають жодних упереджень до поляків, пов’язаних, наприклад, зі спільним

⁶ Така стереотипна риса є, напевно, наслідком порівняння поляка-шляхтича з українцем-селянином (адже автостереотип українця як селянина, що вирощує хліб, є для української культури традиційним).

⁷ Схожі риси з’являються пізніше у відповідях на наступні питання – головню ті, що стосуються ознак типового і справжнього поляка.

⁸ Наприклад, студенти історичного факультету подають його значно частіше, ніж студенти інших факультетів. Одна студентка-полоністка, наприклад, шось подібне чула, але твердо цього слова не знає, оскільки написала: *Алях*.

історичним минулим⁹. Нове бачення поляків у світлі студентських анкет пов'язане вже з їхньою європейськістю, з тим, що поляки є європейськими сусідами українців і що поляк – це “наш брат”.

Наступні два питання анкети передбачають виявлення ознак, які українці приписують полякам. Перше стосується рис типового поляка (такого, яким він є в очах українців), а друге – ознак справжнього поляка (такого, яким, на думку українців, він повинен бути).

“Типовий” поляк в очах українських студентів має як позитивні, так і негативні риси, причому – зауважмо – другі не переважають над першими. Усі ці риси ми поділили на групи за кількома аспектами (як зразок використано класифікацію польських учених, які досліджували польський стереотип росіянина) [8: 116–117]: суспільний, психічний, культурний, політичний, фізичний, побутовий. Найбагатше представлені риси у т.зв. суспільному аспекті, тобто в плані стосунків з іншими людьми, а також у психічному¹⁰. Наступними щодо кількості зазначених рис стали аспекти: культурний і політичний, далі – фізичний. Найменше ознак належать до побутового аспекту.

Отже, на думку української молоді, **типовий** поляк є передусім *веселим і життєрадісним* (13 відповідей). У цьому ж семантичному полі міститься ознака *усміхнений* (4). Близькі за значенням є частотні в анкетах ознаки: *балакучий і галасливий* (12), а також той, що *вміє розважатися* (3), є *товариським* (11). На периферії утвореного поля **“веселе, радісне ставлення до життя”** можна також розмістити часто згадувану в анкетах ознаку *комунікативність* (6). Отож, разом налічуємо **49** відповідей, що належать до згаданого поля.

Доволі високу позицію займає традиційно приписувана полякам риса – **патріотизм** (13 відповідей). Водночас типовий поляк, на думку студентів, *зарозумілий і є високої думки про самого себе* (12). У відповідях анкети є ознака *гордий* (5), яка може також мати конотації зарозумілості, а отже, частково підпадає під уже виокремлену відповідну рису. Отже, презентацію поля **“зарозумілість і висока думка про себе”** можна розширити до **17** відповідей.

Багато ознак представляють поле **ввічливості**: центральні – *увічливий, гречний, культурний* (8) і периферійні – *приємний, симпатичний, привітний, милий* (7), що в сумі дає цифру **15**.

Крім того, типовий поляк є *розумним* (6) й *освіченим* (4). До поля **розуму** належать також периферійні в ньому ознаки *цікавий і допитливий* (6), а отже, в сумі маємо **16** згадок про ознаки з цього поля.

Інші ознаки трапляються рідше: *хитрий* (6); *скуний* (6); *той, що лається* (6); *спокойний і врівноважений* (5); *добрий* (5); *гостинний* (4); *емоційний* (4); *віруючий* (3) (в останньому випадку можна додати ще дві згадки, оскільки зазначена двічі ознака

⁹ Раніше в українській мові функціонували, крім слова *лях*, ще принаймні два синоніми поляка в здрібнілій формі – *поляченько* і *полячок* (їх не було в жодній анкеті). Цих слів немає вже в одинадцятитомному словнику польської мови 1970–1980 рр. [7], але вони ще є в словнику Б. Грінченка 1907–1909 рр. У ньому слово *поляченько*, без жодних стилістичних кваліфікаторів, проілюстроване цитатою з української пісні: *Хвалилися поляченьки, що вони звоювали*, а слово *полячок*, з кваліфікатором “дещо зневажливо”, проілюстроване в оцінному контексті (слово вживається поряд із зневажливо-здрібнілою формою *панок* – від *пан* у значенні “експлуататор”): *Зрікисмося... і тих панків, тих полячків, котрі з нас жили* [6].

¹⁰ Психічні ознаки часом буває важко відмежувати від т.зв. суспільних (тих, що виявляються у стосунках з іншими людьми). Адже психічні ознаки (наприклад, *упертий, затятий, гоноровий, відкритий, щирий*) найвиразніше виявляються власне в контактах з іншими людьми. Тому поділ на психічні та суспільні риси не є в цьому дослідженні достатньо точним: багато ознак, які кваліфікуємо на основі анкет як суспільні, могли б також опинитися в групі психічних. Більш вдалим був би тут, напевно, термін психо-суспільні ознаки. Тому далі при підсумуванні стереотипних ознак типового і справжнього поляка суспільні і психічні ознаки розглядаємо разом.

розвинена духовна сфера може бути пов'язана як зі сферою духу загалом, так і релігійної духовності зокрема (разом – 5).

Отже, серед найбільш “передбачуваних” стереотипних ознак поляка маємо, за даними опитування студентів: *патріотизм, зарозумілість, увічливість* (яку, однак, частково компенсує *вульгарність*), *гостинність, релігійність*. Зате неочікувано часто в анкетах трапляються ознаки, що утворюють поле *вітальності*. Цей факт можна співвіднести з віком респондентів, але незаперечним є і те, що молоді українці мають переважно позитивні враження від спілкування з польськими ровесниками.

Ознаки справжнього, зразкового поляка, за даними студентських анкет, майже безвинятково є або позитивними, або нейтральними. На відміну від помітної переваги в “типовому” полякові психо-суспільних ознак, у “справжньому” поляку на тому самому рівні, що психо-суспільні, перебувають культурні й політичні риси.

Серед рис **справжнього** поляка найчисленнішою виявилася група ознак, які містяться в полі **“добре вихований і культурний”**: *добре вихований* (14), *(дуже) культурний* (2), *увічливий* (2), *тактовний* (1), *шанобливий* (1) – разом **20**. Якщо додати до наведених рис периферійну в цьому полі ознаку *присмний* (9), отримаємо **29** згадок. А отже, справжнього поляка українці уявляють як увічливу й привітну особу. Високу позицію займають традиційні ознаки – *патріотизм* (**12**) та *релігійність* (**10**): *релігійний* (5), *справжній католик* (1), *практикуючий католик* (1), *(дуже) духовний* (2), як периферійну можемо сюди долучити ознаку: *відзначає всі свята і шанує традиції* (1), оскільки більшість свят, що їх святкують поляки, – релігійні. Як і в “типовому” полякові, у “справжньому” репрезентативними є ознаки поля ***веселий і радісний підхід до життя***: *веселий* (8), *життєрадісний* (1), *жвавий* (1) – разом **10**. Справжній поляк є, крім того, ***розумним*** (5) й ***освіченим*** (8) – **13**. Він також ***добрий*** (7), ***добродушний*** (2) – разом **9**.

Після підсумування ознак, що повторюються в рубриках про типового і справжнього поляка, отримаємо такі групи з найвищою фреквентністю: ***веселий, радісний підхід до життя*** (59); ***вихованість і культурність*** (44); ***розум і освіченість*** (29); ***патріотизм*** (25); ***зарозумілість*** (17); ***релігійність*** (15); ***доброта*** (14).

Одним із методів виявлення стереотипних ознак є такий вид тесту, при якому анкетовані доповнюють протиставне речення типу “*A є B, але... (має ознаку B)*”. Вважається, що “нормальний” (тобто стереотипний) A має ознаку, протилежну до ознаки B. Отже, якщо, наприклад, респондент доповнює речення: *Він є поляком, але не живе в Польщі*, це означає, що стереотипний поляк проживає в Польщі.

За допомогою цієї методики, застосованої в анкеті, виявлено 21 ознаку, що належить до стереотипу поляка. Наприклад, 7 заперечних речень підтвердило, що **типовий поляк проживає в Польщі**: *Він є поляком, але: не проживає в Польщі; живе поза межами Польщі; живе за кордоном; живе в Німеччині; живе у Франції; живе на Україні; відразу видно, що живе в Америці – його зраджує поведінка*. Загалом аналіз цього пункту анкети засвідчив, що найчисленнішими, крім зазначеної, є такі ознаки типового поляка (ці ознаки подано у відповідях понад п'ять разів): **він є патріотом і хоче жити у своїй країні; розмовляє польською мовою; має свою культуру й особливу поведінку**. По кілька разів з'явилися ознаки: розуміє українську мову; не знає української мови; веде бізнес у Польщі; сам навчається в Польщі і його діти теж там навчаються. Зрідка траплялися ознаки: його батьки є поляками; він пов'язує своє життя з людиною зі своєї країни і польської національності; має свої особливі інтереси; зовні вирізняється на тлі представників інших національностей; добре ставиться до українців; не любить німців; нетолерантний до інших культур; доброзичливий; п'є; поводить неспокійно; не любить, коли його називають ляхом; не любить українських доріг. Часто студенти вдаються до опису поляків у їхньому стосунку до українців та українського: типовий

поляк не знає української мови, але її розуміє, він добре ставиться до українців, але не любить, коли вони називають поляків ляхами, їздить українськими дорогами, але їх не-навидить (очевидно, через якість). Нетиповий поляк теж має якийсь стосунок до України: наприклад, веде тут свій бізнес, навчає тут своїх дітей, його батьки мають українське походження.

Наступне питання анкети стосувалося предметів, що є характерними для поляка. Відповіді на нього мали б доповнити ту картину поляка, яка вималювалася на основі питань про типового та справжнього поляка. Найвиразнішою і найчисленнішою виявилася семантична група “**вбрання та аксесуари**”, наприклад: *характерний одяг, зручний одяг, простий, але якісний одяг, просте і зручне взуття та одяг; для молоді – спортивний стиль одягу; для викладача – обов’язково костюм і дорогий годинник; джинси, шорти до колін, шалик улюбленої футбольної команди, різні хустинки й шалі (їдеться, очевидно, про жінок), біжутерія, браслети з бісеру, коралі*. Отже, в очах українських студентів польська молодь має простий, спортивний стиль одягу, а польські жінки люблять різні аксесуари. Серед характерних для поляків предметів студенти кілька разів називали *рюкзак, фотоапарат, окуляри (проти сонця)*. Такими, напевно, львівські студенти бачать у своєму місті польських **туристів**. В анкетах часто зазначали назви предметів, що свідчать про **релігійність** поляків: *вервичка, ланцюжок із хрестиком, молитовник, Біблія, портрет Івана Павла II*. Про патріотизм поляків свідчать наведені студентами назви різних національних символів: *герб, червоно-білий прапор, орел, ма-зурка*. Значна група слів представляє орієнтацію на матеріальні цінності. Так, українцям поляки асоціюються з різними марками автомобілів, різними видами електронної та аудіотехніки чи загалом товарами. Часто трапляються назви страв (у тому числі типово польської кухні – наприклад, *бігос, журек*), але лідером серед усіх “типово польських” предметів є *пиво* – 14 згадок (для порівняння: *цигарки* – 6 разів, польський фіат, т.зв. *taluch* – 8 разів). Менш репрезентативними є предмети, пов’язані з інтелектуальною сферою (*книжка, газета*), культурою (*вуличні вистави*), освітою (*польська матура*), побутом (*будиночок або дача за містом, біде у ванні*) та іншими матеріальними цінностями (*польський золотий, грош*).

У цьому пункті анкети (як і в попередньому), згадуючи про предмети, що асоціюються з поляками, українська молодь несвідомо дає матеріал до автостереотипу українця, оскільки тут є слова, пов’язані з роботою українців у Польщі або з польськими товарами, що продаються в Україні (*дорога, полуниця, яблука, черешина, малина* та ін.).

Прохання дописати в анкеті іменники, що поєднуються зі словами *польський (польська, польське, польські)*, дає додатковий матеріал як до стереотипу поляка, так і принагідно до автостереотипу українця. Найчастіше українські студенти дописували іменник *мова* (22 рази), по кілька разів повторювалися слова: *культура, міста, товари, продукти, автомобіль, книжка, література, кордон, посольство, громадянство, золотий, пиво*; двічі з’явилися: *пані, ментальність, держава, народ, громадяни, Краків, митниця, віза, дороги, словник, історія, музика, радіо, одяг, м’ясо, горішки*.

На думку етнолінгвістів, метод дописування іменників до прикметникових етнічних назв дає змогу відтворити обсяг знань про певний етнос зовнішнього спостерігача [8, 120] (хоча, не виключено, що респонденти можуть наводити чисто мовні асоціації, не вдаючись до демонстрування своїх знань про етнос). Згрупувавши перелічені в анкеті іменники за певними загальними значеннєвими аспектами, маємо змогу виявити, в яких саме аспектах українці найчастіше бачать Польщу й поляків:

– ментальний і політичний: *польська ментальність, польський гонор, польська свідомість, польська пані, польський пан, польський патріотизм, польська солідарність, польська справа, польський вплив, польське повстання, польська держава, польський*

народ, польська національність, польське громадянство, польський герб, польський президент, польський міністр, польська конституція;

– культурно-освітній: польська мова, польська орфографія, польська граматики, польська вчителька, польська наука, польський акцент, польська книжка, польський словник, польський журнал, польська література, польський поет, польське кіно, польське радіо, польське телебачення, польська пісня, польська музика, польська культура, польська архітектура, польська історія, польська самобутність, польське мистецтво, польські міста, Краків, гори Татри, дракон, польські свята, польський звичай, польська традиція, польські страви, польський борц, польська полька (очевидно, йдеться про танець), польський танець, польський костел, польські туристи, польська кав'ярня, філіжанка;

– матеріальний (їжа, товари): польське м'ясо, польська ковбаса, польська картопля, польські фрукти, польські овочі, польська жубрівка, польські солодоці, польські вафлі, польський цукор, польські чіпси, польські горішки, польські фісташки, муштарда, польський маргарин, польські приправи до страв, польське пиво, польський сир, польські продукти харчування, польські товари, сніжка й інші будівельні матеріали, польський одяг, польське взуття, польська сукня, польська гуртівня, польський автомобіль.

Окрему групу становлять слова, пов'язані з процедурою оформлення польської візи і перетину польського кордону, наприклад: польський кордон, митниця, польські митники, польське посольство, польська віза. Нечисленно представлено Польщу в економічному аспекті: польський ринок, польський злотий, польські гроші.

Наступні питання, що стосувалися усталених зворотів, прислів'їв та приказок про поляків, виявили не надто глибокі знання українських студентів у цій сфері. Серед наведених усталених висловів: *Mądry Polak po szkodzie; Polak jest mądry po szkodzie; Polacy nie gęsi, iż swój języka mają*. Студенти навели й кілька українських прислів'їв (щоправда, існування деяких із них у традиційній українській пареміології є сумнівним), наприклад: *Зробиш це на польську Паску* “невідомо коли”; *У поляків такі дороги, як в Україні дівчата*; *Говорить, як польське радіо* “говорить так, що не можна зрозуміти”.

Студенти запропонували й неофразеологію (витворену самостійно) з компонентами по-польськи, як поляк, наприклад: *бітос по-польськи, борц по-польськи* “чистий, питний”, *реформи по-польськи, жити як поляк* “мати добру високооплачувану роботу”, *поводиться по-польськи* “вороже налаштований до представників інших держав”, *поводиться як поляк* “веде себе незакомплексовано”, *ходить як поляк* “завжди переходити дорогу тільки на зелене світло”, *працювати як поляк* “не дуже поспішати до роботи”, *сміятися як поляк* “дуже голосно сміятися”, *зробив як поляк* “зробив педантично”, *такий як поляк* “зрадливий”, *говорити по-польськи* “говорити одне, а думати інше”, *розмовляє по-польськи* “говорить так, що його не можна зрозуміти”, *пише по-польськи* “пише незвично, не так, як треба”, *веселий як поляк, п'є як поляк, упертий як поляк, скупий як поляк, зарозумілий як поляк, увічливий як поляк, цікавий як поляк, балакучий як поляк, гордий як поляк* “надто гордий, пихатий, зарозумілий”. Стереотип поляка на основі цієї неофразеології є амбівалентним: з одного боку, видно позитивні риси, з іншого – негативні (негативні, як це зазвичай буває у фразеології, домінують).

Останнє питання анкети стосувалося анекдотів про поляків. Лише чотири респонденти їх написали. У двох із них (як у більшості українських анекдотів про різні народи) найважливішою дійовою особою є українець і його автостереотипні риси. В багатьох українських анекдотах поляк є лише тлом для показу негативного стосунку українців до росіян (такі власне анекдоти і навели студенти). В анекдотах без участі українців, але з участю західних народів (наприклад, німців) поляки мають виключно негативні конотації.

Отже, на основі проведеного анкетування з'ясовано так звану наївну дефініцію поляка, зібрано й проаналізовано інші назви (у тому числі емоційно забарвлені), які функціонують на окреслення цього народу, виокремлено психічні, фізичні, побутові, суспільні, політичні, культурні конотації етноніма *поляк* у мовній свідомості західноукраїнської академічної молоді.

Результати аналізу анкетних даних виявили нові елементи сучасного стереотипу поляка в українській (зокрема, молодіжній) свідомості, порівняно із його традиційним українським стереотипом. Так, у сьогодиншньому стереотипі західного сусіда зовсім незначне місце займають негативні риси, пов'язані з українсько-польськими конфліктами ХХ сторіччя, зате домінують позитивні. Вони є наслідком вражень молоді від зустрічей із поляками в Україні або Польщі. Крім того, Польщу і її мешканців молоді українці сприймають сьогодні позитивно через прозахідну та проєвропейську орієнтацію цієї країни. Отже, очима західноукраїнських студентів сучасний поляк – це передусім європеєць (з усіма ціннісними конотаціями цієї метафори), який, наприклад, носить простий, скромний, але якісний одяг, переважно добре заробляє, багато подорожує як турист, є освіченою й інтелектуальною людиною, що прагне пізнавати світ. У психофізичному аспекті поляк, як уважають львівські студенти, це передусім особа весела, а також товариська, комунікабельна, віталістична. Проте надалі високу позицію зберігають і традиційні стереотипні ознаки поляка: увічливість, вихованість, патріотизм, релігійність. Негативна риса поляка, яка найчастіше трапляється в студентських анкетах, – це зарозумілість.

У відповідях студентів щодо стереотипу поляка часто простежуємо й риси їхнього українського автостереотипу: зокрема, відчутно певну закомплексованість українців стосовно мешканців багатшої держави, вже зінтегрованої з об'єднаною Європою, які живуть у більшому достатку, порівняно зі своїми східними сусідами, і часом ставляться до них з певною зверхністю.

Загалом же в студентському профілі українського стереотипу поляка переконливо домінують приязнь і симпатія над ворожістю.

-
1. Великий глумачний словник української мови / Ред. В. Бусел. К., 2007.
 2. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методичні завваги) // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. Т. 1. К., 1994. С. 11–27.
 3. Мудрий М. Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських шкільних підручниках з історії // Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe indentyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku / Red. W. Bonusiak. Rzeszów, 2000. S. 139–144.
 4. Портнов А. Почути Іншого // Критика. (Київ). 2003. № 7–8 (69–70). С. 5–9.
 5. Сілецький Ю. Стереотип поляка в традиційному світогляді українців // Наукові зошити історичного факультету. ЛНУ ім. І. Франка. Вип. 9–10. Ч. 1. Львів, 2008. С. 95–110.
 6. Словарь української мови / Упор. Б. Грінченко. В 4 т. К., 1996–1997 (Київ, 1907–1909).
 7. Словник української мови. В 11 т. / Ред. І. Білодід. К., 1970–1980.
 8. Bartmiński J., Lappo I., Majer-Baranowska U. Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie // Etnolingwistyka. T. 14. Lublin, 2002. S. 105–151.
 9. Bartmiński J. Semantyka i polityka. Nowy profil polskiego stereotypu Ukraińca // Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury / Red. K. Ożóg i E. Oronowicz-Kida. Rzeszów, 2006. S. 191–211.
 10. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne. Lublin, 2007.
 11. Himka J.-P. Formation of National Identity in Subcarpathian Rus': Some Questions of Methodology // Harvard Ukrainian Studies. Vol. 2. N 3. September 1978. P. 374–380.
 12. Inny słownik języka polskiego. W 2 t. / Red. M. Bańko. Warszawa, 2000.

13. *Pietrzak H.* Stereotypy polsko-ukraińskie i sposoby ich przewycięzania // Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku / Red. W. Bonusiak. Rzeszów, 2000. S. 198.

14. *Strumiński B.* Stereotyp Polaka w przysłowiach ukraińskich // Narody i stereotypy / Red. T. Walas. Kraków, 1995. S. 137–145.

15. *Szporluk R.* Des Marchers de l'Empire à la construction d'une nation // L'autre Europe. Cahier semestrel. 1995. N 30–31. P. 134–150.

16. *Zubrycka M.* Stereotyp Polaka w literaturze ukraińskiej // Narody i stereotypy / Red. T. Walas. Kraków, 1995. S. 132–136.

THE STEREOTYPE OF THE POLE IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF YOUNG UKRAINIANS

Алла КРАВЧУК

*The Ivan Franko National University in Lviv,
The Department of Polish Philology,
Universytetska st., 1, 79000 Lviv, Ukraine
tel. (0038 032) 239 47 33, e-mail: allakrawczuk@gmail.com*

The results of the questioning of students, that took place in Lviv State Ivan Franko University with the purpose of discovering a modern stereotype of Pole is in the linguistic consciousness of the Ukrainian young people, are presented in the article. The research shows, that positive traits prevail in the student type of the Ukrainian stereotype of Pole, and the negative ones, caused by the 20th century Polish-Ukrainian conflicts, occupy quite an insignificant part.

Key words: stereotype, Pole, questionnaire, linguistic consciousness.

СТЕРЕОТИП ПОЛЯКА В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Алла КРАВЧУК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра польской филологии,
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина
тел. (0038 032) 239 47 33, e-mail: allakrawczuk@gmail.com*

В статье представлены результаты проведенного во Львовском национальном университете имени Ивана Франко опроса студентов с целью обнаружения признаков современного стереотипа поляка в языковом сознании украинской молодежи. Исследование показало, что в студенческом профиле украинского стереотипа поляка доминируют позитивные черты, а негативные, связанные с украинско-польскими конфликтами XX в., занимают совсем незначительное место.

Ключевые слова: стереотип, поляк, анкета, языковое сознание.

Стаття надійшла до редколегії: 11.10.2008

Прийнята до друку: 25.12.2008